

ERIC H. CLINE

1177

Π. Χ.

ΟΤΑΝ ΚΑΤΕΡΡΕΥΣΕ Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Award for Best Popular Book,
American Schools of Oriental Research

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: 1177 B.C. THE YEAR CIVILIZATION COLLAPSED

Από τις Εκδόσεις Princeton University Press, Νιου Τζέρσι 2014

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **1177 π.Χ. – Όταν κατέρρευσε ο πολιτισμός**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Eric H. Cline

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Χαράλαμπος Μαγουλάς

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Μαρία Μπανούση

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Μερσίνια Λαδοπούλου

ΕΞΩΦΥΛΛΟ: Keuninck (Coninck), Kerstiaen de. *Fire of Troy.*

The Netherlands / The State Hermitage Museum, St. Petersburg

ΜΑΚΕΤΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Δημήτρης Χαροκόπος

© Eric H. Cline, 2014

© Εικόνες εξωφύλλου: The State Hermitage Museum,
photo by Vladimir Terebenin

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2019

Πρώτη έκδοση: Φεβρουάριος 2019

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-2715-7

Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-2716-4

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Έδρα: Τατοίου 121, 144 52 Μεταμόρφωση

Βιβλιοπωλείο: Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα

Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550 • e-mail: info@psychogios.gr

www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Head Office: 121, Tatoiou Str., 144 52 Metamorfossi, Greece

Bookstore: 13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece

Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550 • e-mail: info@psychogios.gr

www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

ERIC H. CLINE

1177 π.Χ.
ΟΤΑΝ
ΚΑΤΕΡΡΕΥΣΕ
Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

*Μετάφραση:
Χαράλαμπος Μαγουλάς*

*Αφιερώνεται στον James D. Muhlly,
ο οποίος ερευνά αυτά τα θέματα
και τα παρουσιάζει στους φοιτητές του
για σχεδόν μισό αιώνα*

❧ ΠΡΟΛΟΓΟΣ ❧

Ηοικονομία της Ελλάδας βρίσκεται σε κακή κατάσταση. Εσωτερικές εξεγέρσεις συγκλονίζουν τη Λιβύη, τη Συρία και την Αίγυπτο, ενώ εξωτερικοί εχθροί και ξένοι πολεμιστές ρίχνουν λάδι στη φωτιά. Η Τουρκία φοβάται ότι θα εμπλακεί, όπως άλλωστε και το Ισραήλ. Στην Ιορδανία συρρέουν πρόσφυγες. Το Ιράν εκτοξεύει απειλές πολέμου, ενώ το Ιράκ βρίσκεται σε μεγάλη αναταραχή. 2013 μ.Χ.; Ναι. Όμως έτσι ήταν η κατάσταση και το 1177 π.Χ., περισσότερα από τρεις χιλιάδες χρόνια πριν, όταν οι μεσογειακοί πολιτισμοί της Εποχής του Χαλκού κατέρρευσαν ο ένας μετά τον άλλο, αλλάζοντας για πάντα τον ρου και το μέλλον του δυτικού κόσμου. Είναι μία κρίσιμη στιγμή στην Ιστορία – ένα σημείο καμπής για τον αρχαίο κόσμο.

Η Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο, στην Αίγυπτο και στην Εγγύς Ανατολή διήρκεσε σχεδόν δύο χιλιάδες χρόνια, κατά προσέγγιση από το 3000 μέχρι λίγο μετά το 1200 π.Χ. Όταν ήρθε το τέλος, μετά από αιώνες πολιτιστικής και τεχνολογικής εξέλιξης, το μεγαλύτερο μέρος του πολιτισμένου και διεθνοποιημένου κόσμου των περιοχών της Μεσογείου έπαψε να υπάρχει σε μία αχανή περιοχή που εκτείνεται από την Ελλάδα και την Ιταλία στη δύση, μέχρι την Αίγυπτο, τη Χαναάν και τη Μεσοποταμία στην ανατολή. Τεράστιες αυτοκρατορίες και μικρά βασίλεια, που χρειάστηκαν αιώνες για να αναπτυχθούν, κατέρρευσαν ταχύτατα. Το τέλος τους ακολούθησε μία εποχή μετάβασης, η οποία άλλοτε εθεωρείτο από τους μελετητές ως ο πρώτος Μεσαίωνας του κόσμου. Έπρεπε να περάσουν αρκετοί αιώνες για να εμφανιστεί στην Ελλάδα και σε άλλες περιοχές που επηρεάστηκαν από την κατάρρευση μία νέα πολιτισμική αναγέννηση, η οποία προετοίμασε το έδαφος για την εξέλιξη της δυτικής κοινωνίας όπως τη γνωρίζουμε σήμερα.

Αν και το βιβλίο αυτό ασχολείται κατά κύριο λόγο με την κατάρρευση των πολιτισμών της Εποχής του Χαλκού και τους παράγοντες που οδήγησαν σε αυτή πριν από τρεις χιλιετίες, πιθανόν εμπεριέχει χρήσι-

μα μαθήματα σε σχέση με τις παγκοσμιοποιημένες και διεθνικές κοινωνίες σήμερα. Κάποιοι ίσως να υποθέσουν ότι δεν μπορεί να γίνει μία έγκυρη σύγκριση ανάμεσα στον κόσμο της Ύστερης Εποχής του Χαλκού και τον σύγχρονο τεχνολογικό πολιτισμό. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν αρκετές ομοιότητες ανάμεσα στους δύο κόσμους –που περιλαμβάνουν διπλωματικές πρεσβείες και οικονομικούς και εμπορικούς αποκλεισμούς, απαγωγές και λύτρα, φόνους και βασιλικές δολοφονίες, μεγαλοπρεπείς γάμους και δυσάρεστα διαζύγια, διεθνείς ίντριγκες και σκόπιμη στρατιωτική παραπληροφόρηση, κλιματική αλλαγή και ξηρασία, καθώς και ένα-δύο ναυάγια–, ώστε μία πιο κοντινή ματιά στα γεγονότα, στους λαούς και στις περιοχές μίας εποχής που χρονολογείται πριν από τρεις χιλιετίες να μην είναι απλώς μία αμιγώς ακαδημαϊκή άσκηση στη μελέτη της αρχαίας ιστορίας.¹ Στη σύγχρονη παγκόσμια οικονομία και σε έναν κόσμο που πρόσφατα συγκλονίστηκε από σεισμούς και τσουνάμι στην Ιαπωνία και από τις δημοκρατικές επαναστάσεις της «Αραβικής Άνοιξης» στην Αίγυπτο, την Τυνησία, τη Λιβύη, τη Συρία και την Υεμένη, τα κεφάλαια και οι επενδύσεις των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ευρώπης είναι αναπόδραστα εμπλεκόμενα μέσα σε ένα διεθνές σύστημα που εμπεριέχει επίσης την Ανατολική Ασία και τις πετρελαιοπαραγωγούς χώρες της Μέσης Ανατολής. Επομένως, δυνητικά υπάρχουν πολλά που μπορούν να συναχθούν από μία μελέτη των θραυσμάτων παρόμοια συνδεδεμένων πολιτισμών, που κατέρρευσαν πριν από τρεις χιλιάδες χρόνια.

Η συζήτηση σχετικά με τις «καταρρεύσεις» και οι συγκρίσεις σχετικά με την άνοδο και την πτώση των αυτοκρατοριών δεν είναι καινοφανής ιδέα· αποτελεί αντικείμενο ενασχόλησης των μελετητών τουλάχιστον από τον 18ο αιώνα, όταν ο Edward Gibbon έγραψε για την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Ένα πιο πρόσφατο παράδειγμα είναι το βιβλίο *Collapse* του Jared Diamond.² Παρ' όλα αυτά, οι συγγραφείς αυτοί εξέταζαν πώς μία μόνο αυτοκρατορία ή ένας μόνο πολιτισμός έφτασε στο τέλος του – οι Ρωμαίοι, οι Μάγια, οι Μογγόλοι κ.λπ. Εδώ εξετάζουμε ένα σύστημα παγκοσμιοποιημένου κόσμου με πολλούς πολιτισμούς, οι οποίοι αλληλεπιδρούν και, τουλάχιστον εν μέρει, αλληλοεξαρτώνται. Υπάρχουν μόνο ελάχιστα παραδείγματα στην ιστορία τέτοιων συστημάτων· αυτό της Ύστερης Εποχής του Χαλκού και το σημερινό είναι δύο από τα πιο προφανή παραδείγματα και οι παραλληλισμοί –οι συγκρίσεις μπορεί να είναι προτιμότερη λέξη– μεταξύ τους είναι ενίοτε συναρπαστικοί.

Για να δώσουμε ένα παράδειγμα, η Carol Bell, Βρετανή ακαδημαϊκός, παρατήρησε πρόσφατα ότι «η στρατηγική σημασία του κασσίτερου κατά την YEX [Ύστερη Εποχή του Χαλκού]... δεν ήταν πιθανότατα πολύ διαφορετική από τη σημασία του αργού πετρελαίου σήμερα».³ Εκείνη την εποχή ο κασσίτερος υπήρχε σε μεγάλες ποσότητες μόνο σε ορισμένα ορυχεία στην περιοχή του Μπανταχσάν στο Αφγανιστάν και έπρεπε να μεταφερθεί μέσω ξηράς μέχρι τις περιοχές της Μεσοποταμίας (σύγχρονο Ιράκ) και της βόρειας Συρίας, απ' όπου διανεμόταν περαιτέρω προς τον βορρά, τον νότο και τη δύση, συμπεριλαμβανομένου και του Αιγαίου μέσω θάλασσας. Η Bell συνεχίζει αναφέροντας πως «η διαθεσιμότητα αρκετού κασσίτερου για την παραγωγή... μπρούντζινων όπλων πρέπει να αποτέλεσε μία πολύ καλή άσκηση για το μυαλό του Μεγάλου Βασιλιά στη Χαττούσα και του φαράω στη Θήβα κατά τον ίδιο τρόπο που η παροχή βενζίνης σε λογικό κόστος για τον Αμερικανό οδηγό SUV απασχολεί έναν Αμερικανό Πρόεδρο σήμερα!»⁴

Η Susan Sherratt, αρχαιολόγος παλαιότερα στο Ασμολέιο Μουσείο στην Οξφόρδη και τώρα στο Πανεπιστήμιο του Σέφιλντ, είχε διατυπώσει επιχειρήματα υπέρ μίας τέτοιας σύγκρισης πριν από μία δεκαετία. Όπως σημειώνει, υπάρχουν μερικές «πραγματικά χρήσιμες αναλογίες» ανάμεσα στον κόσμο του 1200 π.Χ. και τον σημερινό, όπως η αύξηση του πολιτικού, κοινωνικού και οικονομικού κατακερματισμού, καθώς και η πραγματοποίηση απευθείας συναλλαγών «σε κοινωνικά επίπεδα και σε αποστάσεις χωρίς προηγούμενο». Πιο εύστοχη είναι η παρατήρησή της ότι το πώς έχουν τα πράγματα κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού παρέχει μία αναλογία στη δική μας «αυξητικά ομοιογενή αλλά ανεξέλεγκτη παγκόσμια οικονομία και πολιτισμό, στον οποίο... οι πολιτικές αβεβαιότητες στη μία πλευρά του κόσμου μπορούν να επηρεάσουν ριζικά τις οικονομίες περιοχών που βρίσκονται χιλιάδες μίλια μακριά».⁵

Ο ιστορικός Fernand Braudel είπε κάποτε ότι «η ιστορία της Εποχής του Χαλκού θα μπορούσε κάλλιστα να γραφτεί με δραματικό τρόπο: βρίθει εισβολών, πολέμων, λεηλασιών, πολιτικών καταστροφών και οικονομικών καταρρεύσεων που κράτησαν πολύ, “των πρώτων συγκρούσεων μεταξύ των λαών”». Πρότεινε επίσης ότι η ιστορία της Εποχής του Χαλκού μπορεί να γραφτεί «όχι μόνο σαν ένα έπος γεμάτο δράματα και βία, αλλά σαν μία αφήγηση πιο ήπιων επαφών: εμπορικών, διπλωματικών (ακόμα κι εκείνη την εποχή) και προπάντων πολιτισμικών».⁶ Οι προτάσεις του Braudel ελήφθησαν σοβαρά υπόψη κι έτσι προβάλλω εδώ την ιστορία (ή μάλλον τις ιστορίες) της Ύστερης Επο-

χής του Χαλκού σαν ένα θεατρικό έργο με τέσσερις πράξεις, με κατάλληλη αφήγηση και αναδρομές, ώστε να σκιαγραφήσω τα αναγκαία συμφραζόμενα για την παρουσίαση κάποιων εκ των πιο σημαντικών παικτών, όπως εμφανίστηκαν στο παγκόσμιο προσκήνιο και κατόπιν αποχώρησαν: από τον Τουνταλίγια των Χετταίων και τον Τουσράτα των Μιτάννι, μέχρι τον Αμενχотеπ Γ' της Αιγύπτου και τον Ασσύρ-ουμπαλίτ της Ασσυρίας (ένα γλωσσάρι με τα «πρόσωπα του δράματος» παρέχεται στο τέλος του βιβλίου γι' αυτούς που ενδιαφέρονται να αποφυγουν τις συγχύσεις αναφορικά με τα ονόματα και τις χρονολογίες).

Παρ' όλα αυτά, η αφήγησή μας θα έχει κάτι και από αστυνομικό μυθιστόρημα, με πολύπλοκα μπερδέματα, παραπλανήσεις και σημαντικές ενδείξεις. Παραπέμποντας στον Ηρακλή Πουαρό, τον θρυλικό Βέλγο ντετέκτιβ που δημιούργησε η Αγκάθα Κρίστι, η οποία άλλωστε ήταν παντρεμένη με έναν αρχαιολόγο,⁷ θα χρειαστεί να χρησιμοποιήσουμε «τα μικρά φαιά κύτταρά μας» μας για να υφάνουμε μαζί τα διάφορα νήματα των στοιχείων στο τέλος αυτής της εξιστόρησης, καθώς θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στην ερώτηση γιατί ένα σταθερό διεθνές σύστημα κατέρρευσε ξαφνικά, αφού άνθησε για αιώνες.

Επιπλέον, για να κατανοήσουμε πλήρως τι κατέρρευσε το 1177 π.Χ. και γιατί αυτή η κατάρρευση αποτέλεσε μία πολύ κρίσιμη στιγμή για την αρχαία ιστορία, πρέπει να ξεκινήσουμε νωρίτερα, όπως ακριβώς θα πρέπει κάποιος να επιστρέψει στον 18ο αιώνα μ.Χ. και να εκκινήσει από την κορύφωση του Διαφωτισμού, τη Βιομηχανική Επανάσταση και την ίδρυση των Ηνωμένων Πολιτειών, για να μπορέσει να κατανοήσει πλήρως τις απαρχές του σημερινού παγκοσμιοποιημένου κόσμου. Αν και ενδιαφέρομαι κυρίως να εξετάσω τα πιθανά αίτια της κατάρρευσης των πολιτισμών της περιοχής αυτής κατά την Εποχή του Χαλκού, θέτω επίσης το ερώτημα τι ήταν αυτό που έχασε ο κόσμος εκείνη τη σημαντική στιγμή, τότε οι αυτοκρατορίες και τα βασίλεια της 2ης χιλιετίας π.Χ. έφτασαν στην κατάρρευση και ποια η έκταση της οπισθοδρόμησης του πολιτισμού σε αυτό το σημείο του κόσμου, η οποία διήρκεσε σε κάποια μέρη για αιώνες και τα άλλαξε ανεπιστρεπτί. Το μέγεθος της καταστροφής ήταν τεράστιο· ήταν μία απώλεια που ομοιά της ο κόσμος δεν είδε ποτέ ξανά μέχρι την κατάρρευση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας περισσότερα από χίλια πεντακόσια χρόνια αργότερα.

Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

1177 π.Χ.

Οι πολεμιστές εμφανίστηκαν στην παγκόσμια σκηνή και επεκτάθηκαν γρήγορα, σπέρνοντας θάνατο και καταστροφή στο πέρασμά τους. Σύγχρονοι μελετητές αναφέρονται σε αυτούς συνολικά ως «Λαούς της Θάλασσας», όμως οι Αιγύπτιοι που κατέγραψαν την επίθεσή τους στη χώρα τους δε χρησιμοποίησαν ποτέ αυτόν τον όρο, καθώς, αντίθετα, τους αναγνώριζαν ως διαφορετικές φυλές που δρούσαν από κοινού: οι Πελεσέτ, οι Τζεκέρ, οι Σεκελές, οι Σαρντάνα, οι Ντανούνα και οι Βεσές – ξενικά ονόματα για λαούς που έμοιαζαν ξένοι.¹

Γνωρίζουμε λίγα γι' αυτούς, πέρα από αυτά που μας αποκαλύπτουν τα αιγυπτιακά αρχεία. Δεν είμαστε βέβαιοι για την προέλευση των Λαών της Θάλασσας: ίσως η Σικελία, η Σαρδηνία και η Ιταλία, σύμφωνα με μία υπόθεση, ίσως η Ανατολία του Αιγαίου ή αλλιώς δυτική Ανατολία ή πιθανόν ακόμα και η Κύπρος ή η ανατολική Μεσόγειος.² Καμία αρχαία τοποθεσία δεν ταυτίστηκε ποτέ με την καταγωγή ή την προέλευσή τους. Τους φανταζόμαστε να μετακινούνται αμείλικτα από περιοχή σε περιοχή, καταλαμβάνοντας χώρες και βασιλεία κατά τη βούλησή τους. Σύμφωνα με αιγυπτιακά κείμενα, στρατοπέδευσαν στη Συρία πριν προωθηθούν νότια, κατά μήκος της ακτής της Χαναάν (που περιλαμβάνει περιοχές της σύγχρονης Συρίας, του Λιβάνου και του Ισραήλ) και εισέλθουν στο δέλτα του Νείλου στην Αίγυπτο.

Το έτος ήταν το 1177 π.Χ. Ήταν ο όγδοος χρόνος της βασιλείας του φαραώ Ραμσή Γ'.³ Σύμφωνα με τους αρχαίους Αιγύπτιους, καθώς και σύμφωνα με πιο πρόσφατα αρχαιολογικά ευρήματα, κάποιοι από τους Λαούς της Θάλασσας έφτασαν από τη στεριά, άλλοι από τη θάλασσα.⁴ Δε φορούσαν ούτε στολές ούτε είχαν γυαλισμένες πανοπλίες. Αρχαίες

αναπαραστάσεις απεικονίζουν μία φυλή με φτερωτά καλύμματα στο κεφάλι, ενώ μία άλλη φατρία φορούσε επιδεικτικά σκούφους· άλλοι επίσης φορούσαν κράνη με κέρατα ή ήταν εντελώς ακάλυπτοι. Κάποιοι είχαν μυτερή γενειάδα και φορούσαν κοντό περιζώμα, είτε γυμνόστηθοι είτε φορώντας χιτώνιο· άλλοι δεν είχαν καθόλου γένια και φορούσαν μακριά ρούχα, σχεδόν σαν φούστες. Οι παρατηρήσεις αυτές ενδεικνύουν ότι οι Λαοί της Θάλασσας αποτελούνταν από ποικίλες φυλές, προερχόμενες από διαφορετικές περιοχές και πολιτισμούς. Οπλισμένοι με κοφτερά σπαθιά από χαλκό, ξύλινα δόρατα με μεταλλικές αιχμές που ακτινοβολούσαν, καθώς και τόξα και βέλη, έφτασαν με πλοία, κάρα, βοϊδάμαξες και άρματα. Αν και εκλαμβάνουμε το 1177 π.Χ. ως μία κομβική χρονολογία, γνωρίζουμε ότι οι εισβολείς έφταναν κατά κύματα για μία αρκετά μεγάλη χρονική περίοδο. Κάποιες φορές έρχονταν μόνοι τους, άλλες συνοδευόμενοι από τις οικογένειές τους.

* * *

Σύμφωνα με τις επιγραφές του Ραμσή, καμία χώρα δεν ήταν σε θέση να αντισταθεί σε αυτό το πλήθος των εισβολέων. Κάθε αντίσταση ήταν μάταιη. Οι μεγάλες δυνάμεις της εποχής –Χετταίοι, Μυκηναίοι, Χαναναίοι, Κύπριοι και άλλοι– υποτάχτηκαν η μία μετά την άλλη. Κάποιοι επιβίωσαν καθώς τράπηκαν σε φυγή και γλίτωσαν τη σφαγή· άλλοι συγκεντρώθηκαν στα ερείπια των άλλοτε περήφανων πόλεών τους· άλλοι όμως προσχώρησαν στον στρατό των εισβολέων, καθιστώντας τις τάξεις τους ακόμα πιο πολυάριθμες και το συνονθύλευμα του όχλου τους ακόμα πιο ανομοιογενές. Κάθε ομάδα των Λαών της Θάλασσας βρισκόταν διαρκώς σε κίνηση, η κάθε μία προφανώς με δικά της κίνητρα και σκοπούς. Ίσως κάποιες παρακινούνταν από την επιθυμία για καταστροφή ή για να αιχμαλωτίσουν σκλάβους· άλλες ίσως είχαν εξαναγκαστεί να μεταναστεύσουν ανατολικά από τα εδάφη τους στη Δύση λόγω της πίεσης που προκαλούσε η αύξηση του πληθυσμού.

Στους τοίχους του ταφικού ναού του στο Μεντινέτ Χαμπού, κοντά στην Κοιλιάδα των Βασιλέων, ο Ραμσής αναφέρει συνοπτικά:

Οι ξένες χώρες κατέστρωσαν κάποια συνωμοσία στα νησιά τους. Μεμιάς, όλες οι χώρες καταλήφθηκαν και διαλύθηκαν από τις συρράξεις. Καμία χώρα δεν μπορούσε να αντισταθεί στη δύναμη των όπλων τους, η Χάττι, η Κόντε, το Κάρεμις, η Αρζάβα και η Αλασίγια συνετρίβησαν [αμέσως].

Ένα στρατόπεδο [στήθηκε] σε ένα σημείο στην Αμουρρού. Ληλάτησαν τον λαό της και η γη της ήταν λες και δεν υπήρξε ποτέ. Προωθήθηκαν προς την Αίγυπτο, καθώς η φλόγα του πολέμου ήταν ήδη αναμμένη πριν από αυτούς. Η συνομοσπονδία τους αποτελούνταν από τους Πελεσέτ, τους Τζε-κέρ, τους Σεκελές, τους Ντανούνα και τους Βεσές, χώρες που ενώθηκαν μεταξύ τους. Άπλωσαν το χέρι τους πάνω σε τόσα πολλά εδάφη ως τα πέ-ρατα της γης, ενώ οι καρδιές τους ήταν γεμάτες αυτοπεποίθηση και πίστη.⁵

Γνωρίζουμε αυτές τις περιοχές που αναφέρονται ότι λεηλατήθηκαν από τους εισβολείς διότι ήταν διάσημες κατά την αρχαιότητα. Η Χάττι ήταν η γη των Χετταίων και η καρδιά της περιοχής βρισκόταν στο οροπέδιο της ενδοχώρας στην Ανατολία (το αρχαίο όνομα της σημερινής Τουρκίας), κοντά στη σύγχρονη Άγκυρα, ενώ η αυτοκρατορία τους εκτεινόταν από τις ακτές του Αιγαίου δυτικά μέχρι τις περιοχές της βόρειας Συρίας στην ανατολή. Η Κόντε μάλλον βρισκόταν στον χώρο που σήμερα είναι η νοτιοανατολική Τουρκία (πιθανόν η περιοχή της αρχαίας Κιτσουνάνα). Το Κάρκεμις είναι ένας φημισμένος αρχαιολογικός χώρος, ο οποίος ανεσκάφη για πρώτη φορά πριν από έναν αιώνα από μία ομάδα αρχαιολόγων, μέλη της οποίας ήταν ο σερ Leonard Woolley, πιθανόν περισσότερο γνωστός για την ανασκαφή που έκανε στην αβρααμική «Ουρ των Χαλδαιών» στο Ιράκ, και ο T. E. Lawrence, ο οποίος είχε σπουδάσει κλασική αρχαιολογία στην Οξφόρδη, προτού τα ανδραγαθήματά του κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο τον κάνουν γνωστό ως τον χολιγουντιανό «Λόρενς της Αραβίας». Η Αρζάβα ήταν μία περιοχή γνωστή στους Χετταίους, που βρισκόταν εντός της εμβέλειάς τους στη δυτική Ανατολία. Η Αλασίγια ίσως να ήταν η σημερινή Κύπρος, ένα νησί πλούσιο σε μεταλλεύματα, διάσημο για κοιτάσματα χαλκού. Η Αμουρρού βρισκόταν στην ακτή της βόρειας Συρίας. Θα επισκεφθούμε πάλι όλες αυτές τις περιοχές, στις σελίδες και τις ιστορίες που ακολουθούν.

Οι έξι διαφορετικές φυλές που αποτελούσαν τους Λαούς της Θάλασσας κατά το κύμα αυτό των εισβολών –οι πέντε αναφέρονται παραπάνω από τον Ραμσή στην επιγραφή του Μεντινέτ Χαμπού, ενώ μία έκτη, με το όνομα Σαρντάνα, αναφέρεται σε μία άλλη σχετική επιγραφή– είναι πολύ πιο σκιώδεις από τις χώρες τις οποίες, σύμφωνα με τις αναφορές, κατέλαβαν. Δεν άφησαν δικές τους επιγραφές και γι' αυτό είναι γνωστές από κειμενικές αναφορές σχεδόν εξ ολοκλήρου στις αιγυπτιακές επιγραφές.⁶

Οι περισσότερες από αυτές τις φυλές ανιχνεύονται δύσκολα στα αρ-

χαιολογικά αρχεία, αν και αρκετοί αρχαιολόγοι και φιλόλογοι κατέβαλαν γενναία προσπάθεια στο μεγαλύτερο μέρος του προηγούμενου αιώνα, αρχικά παίζοντας με τη γλώσσα και κατόπιν, πιο πρόσφατα, μελετώντας αγγεία και άλλα αρχαιολογικά ευρήματα. Επί παραδείγματι, οι Ντανούντα κατά το παρελθόν ταυτίζονταν με τους ομηρικούς Δαναούς του Αιγαίου της Εποχής του Χαλκού. Οι Σεκελές εικαζόταν ότι προέρχονταν από τη σημερινή Σικελία ενώ οι Σαρντάνα από τη Σαρδηνία, εικασίες βασισμένες εν μέρει στις ομοιότητες των συμφώνων ανά περίπτωση και στην αναφορά του Ραμσή σε αυτές τις «ξένες χώρες» που οργάνωσαν κάποια συνωμοσία «στα νησιά τους», αφού ιδίως οι Σαρντάνα χαρακτηρίζονταν στις επιγραφές του Ραμσή ως ερχόμενοι «από τη θάλασσα».⁷

Παρ' όλα αυτά, δεν αποδέχονται όλοι οι μελετητές αυτές τις υποθέσεις, καθώς υπάρχει μία ολόκληρη σχολή σκέψης που προτείνει ότι οι Σεκελές και οι Σαρντάνα δεν ήρθαν από τη δυτική Μεσόγειο, αλλά μάλλον κατάγονταν από περιοχές της ανατολικής Μεσογείου και απλώς κατέφυγαν στις περιοχές της Σικελίας και της Σαρδηνίας, δίνοντας σε αυτές το όνομά τους, αφού ηττήθηκαν από τους Αιγύπτιους. Υπέρ αυτής της πιθανότητας συντείνει το γεγονός ότι ήταν γνωστό πως οι Σαρντάνα είχαν πολεμήσει και υπέρ και κατά των Αιγυπτίων πολύ πριν από την έλευση των Λαών της Θάλασσας. Κατά αυτής της πιθανότητας είναι το γεγονός ότι ο Ραμσής Γ' μάς λέει αργότερα ότι φρόντισε να εγκαταστήσει τους επιζώντες αυτών των επιτιθέμενων δυνάμεων στην ίδια την επικράτεια της Αιγύπτου.⁸

Από όλες τις ξένες φυλές που δραστηριοποιήθηκαν σε αυτή την περιοχή εκείνη την εποχή, μόνο μία έχει αναντίρρητα αναγνωριστεί. Είναι γενικά αποδεκτό ότι οι Πελεσέτ των Λαών της Θάλασσας δεν είναι άλλοι από τους Φιλισταίους, οι οποίοι στην Παλαιά Διαθήκη αναφέρεται ότι προέρχονται από την Κρήτη.⁹ Η γλωσσική ταύτιση είναι ξεκάθαρα τόσο εμφανής, που ο Jean-François Champollion, ο οποίος αποκρυπτογράφησε τα αιγυπτιακά ιερογλυφικά, είχε ήδη προτείνει αυτή την υπόθεση πριν από το 1836, ενώ η ταυτοποίηση συγκεκριμένων τεχνοτροπιών αγγειοπλαστικής, αρχιτεκτονικής και άλλων υλικών ευρημάτων ως «φιλισταϊκών» ξεκίνησε ήδη από το 1899 από βιβλικούς αρχαιολόγους που εργάζονταν στο Τελ ελ-Σαφί, το οποίο ταυτίζεται με τη βιβλική Γαθ.¹⁰

Αν και δε γνωρίζουμε με ακρίβεια ούτε την προέλευση ούτε τα κίνητρα των εισβολών, γνωρίζουμε όμως πώς έμοιαζαν – μπορούμε να δούμε σκαλισμένα τα ονόματα και τα πρόσωπά τους στους τοίχους του ταφικού ναού του Ραμσή Γ' στο Μεντινέτ Χαμπού. Στον αρχαίο αυτό χώ-

ρο αφθονούν τόσο εικόνες όσο και επιβλητικές σειρές ιερογλυφικών κειμένων. Οι πανοπλίες, τα όπλα, τα ρούχα, τα πλοία και οι βοϊδάμαξες των εισβολέων, που ήταν φορτωμένες με τα υπάρχοντά τους, φαίνονται πολύ καθαρά στις αναπαραστάσεις και μάλιστα με τόσες λεπτομέρειες, που οι μελετητές έχουν δημοσιεύσει αναλύσεις μεμονωμένων ατόμων, ακόμα και διαφορετικών πλοίων που διακρίνονται στις απεικονίσεις.¹¹ Άλλες εικόνες είναι πιο παραστατικές. Μία από αυτές δείχνει ξένους και Αιγύπτιους που έχουν εμπλακεί σε μία χαοτική ναυμαχία· κάποιοι επιπλέουν με το κεφάλι προς τα κάτω και είναι σίγουρα νεκροί, ενώ άλλοι πολεμούν ακόμα με σφοδρότητα μέσα από τα πλοία τους.

Από τη δεκαετία του 1920, οι επιγραφές και οι αναπαραστάσεις στο Μεντινέτ Χαμπού μελετήθηκαν και αντιγράφηκαν με εξαιρετική προσοχή από αιγυπτιολόγους του Ινστιτούτου Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Σικάγο. Το ινστιτούτο ήταν και παραμένει ένα από τα πιο εξέχοντα κέντρα στον κόσμο για τη μελέτη αρχαίων πολιτισμών στην Αίγυπτο και την Εγγύς Ανατολή. Ο James Henry Breasted ίδρυσε το ινστιτούτο όταν επέστρεψε από ένα επικό ταξίδι σε όλη την Εγγύς Ανατολή το 1919 και το 1920, με πενήντα χιλιάδες δολάρια αρχικό κεφάλαιο από τον John Rockefeller Jr. Οι αρχαιολόγοι από το ΙΑΣ (όπως γενικά αποκαλείται) έχουν πραγματοποιήσει ανασκαφές παντού στην Εγγύς Ανατολή, από το Ιράν μέχρι την Αίγυπτο και ακόμα παραπέρα.

Πολλά έχουν γραφτεί για τον Breasted και τα προγράμματα του ΙΑΣ που ξεκίνησαν υπό τη διεύθυνσή του, ανάμεσα στα οποία ήταν και οι ανασκαφές στη Μαγεδδώ (ο βιβλικός Αρμαγεδδών) στο Ισραήλ, που διήρκεσαν από το 1925 μέχρι το 1939.¹² Ανάμεσα στα πιο σημαντικά έργα του ΙΑΣ ήταν οι επιγραφικές μελέτες που διεξήχθησαν στην Αίγυπτο, κατά τη διάρκεια των οποίων οι αιγυπτιολόγοι αντέγραψαν σχολαστικά τα ιερογλυφικά κείμενα και τις αναπαραστάσεις με τις οποίες οι φαραώ διακόσμησαν τους ναούς και τα παλάτια τους σε όλη την Αίγυπτο. Η αντιγραφή των ιερογλυφικών που ήταν σκαλισμένα σε πέτρινους τοίχους και μνημεία αποδείχτηκε τρομακτικά κουραστική δουλειά. Απαιτεί πολλές ώρες εργασίας, ενώ οι αντιγραφείς συνήθως ανεβαίνουν σε σκάλες ή σκαλωσιές κάτω από τον καυτό ήλιο και προσηλώνονται στα κατεστραμμένα σύμβολα που έχουν χαραχτεί σε πύλες, ναούς και στήλες. Είναι περιττό να ειπωθεί ότι τα αποτελέσματα αυτής της εργασίας είναι ανεκτίμητα, ιδίως επειδή πολλές από τις επιγραφές έχουν φθαρεί σε μεγάλο βαθμό, ως αποτέλεσμα διάβρωσης, ζημιών από τουρίστες ή άλλες φθορές. Εάν οι επιγραφές αυτές δεν είχαν μετεγγρα-

φεί, πιθανόν να μην είχαν αποκρυπτογραφηθεί για τις μελλοντικές γενιές. Τα αποτελέσματα των μετεγγραφών από το Μεντινέτ Χαμπού δημοσιεύθηκαν σε μία σειρά από τόμους, ο πρώτος εκ των οποίων εκδόθηκε τη δεκαετία του 1930, με τους επόμενους σχετικούς τόμους να εκδίδονται στις δεκαετίες του 1940 και του 1950.

Αν και η ακαδημαϊκή συζήτηση συνεχίζεται, οι περισσότεροι ειδικοί συμφωνούν ότι οι μάχες και οι ναυμαχίες που αναπαριστώνται στους τοίχους στο Μεντινέτ Χαμπού διεξήχθησαν σχεδόν ταυτόχρονα στο αιγυπτιακό δέλτα ή εκεί γύρω. Είναι πιθανόν να περιγράφουν μία μόνο εκτεταμένη μάχη που έλαβε χώρα σε στεριά και θάλασσα, ενώ κάποιοι μελετητές προτείνουν ότι αναπαριστούν ενέδρες στις δυνάμεις των Λαών της Θάλασσας, κατά τις οποίες οι Αιγύπτιοι τους αιφνιδίασαν.¹³ Σε κάθε περίπτωση, το τελικό αποτέλεσμα δεν αμφισβητείται, καθώς στο Μεντινέτ Χαμπού ο Αιγύπτιος φαραώ αναφέρει ξεκάθαρα:

Από αυτούς που έφτασαν στα σύνορά μου, ο σπόρος τους δεν υπάρχει, η καρδιά και η ψυχή τους σταμάτησαν διά παντός. Γι' αυτούς που εμφανίστηκαν μαζί από τη θάλασσα, πύρινες φλόγες βγήκαν μπροστά τους στις εκβολές του ποταμού, ενώ ένα τείχος από λόγγες τους περικύκλωσε στην ακτή. Σύρθηκαν, περικλείστηκαν και πετάχθηκαν στην ακρογιαλιά, φονεύτηκαν και στοιβάχτηκαν απ' άκρη σ' άκρη. Τα πλοία και τα αγαθά τους ήταν σαν να είχαν πεταχτεί στο νερό. Έκανα τις χώρες τους να φοβούνται (ακόμα) και να αναφέρουν την Αίγυπτο: διότι όταν προφέρουν το όνομά μου στη χώρα τους, τότε κατακαίγονται.¹⁴

Ο Ραμσής συνεχίζει σε ένα διάσημο έγγραφο που είναι γνωστό ως Πάπυρος Harris, ονομάζοντας πάλι τους νικημένους του εχθρούς:

Έδωξα αυτούς που τους κατέκτησαν από τις χώρες τους. Κατέσφαξα τους Ντανούνα [που βρίσκονται] στα νησιά τους, οι Τζεκέρ και οι Πελεσέτ έγιναν σάχτι. Οι Σαρντάνα και οι Βεσές της θάλασσας είναι πλέον σαν να μην υπάρχουν, πιάστηκαν κάποια στιγμή αιχμάλωτοι και ως αιχμάλωτοι ήρθαν στην Αίγυπτο, σαν την άμμο της ακτής. Τους έκλεισα σε οχυρά δέσμιους στο όνομά μου. Πολυάριθμες ήταν οι τάξεις τους, εκατοντάδες χιλιάδες. Επέβαλα σε όλους τους ετήσια φορολογία στα ρούχα και στα σιτηρά από τις αποθήκες και τους σιτοβολώνες.¹⁵

* * *

Δεν ήταν η πρώτη φορά που οι Αιγύπτιοι πολέμησαν ενάντια στις συλλογικές δυνάμεις των «Λαών της Θάλασσας». Τριάντα χρόνια νωρίτερα, το 1207 π.Χ., κατά το πέμπτο έτος της βασιλείας του φαραώ Μερνεφθά, ένας παρόμοιος συνασπισμός αυτών των σκιωδών ομάδων επιτέθηκε στην Αίγυπτο.

Ο Μερνεφθά είναι πιθανόν περισσότερο γνωστός στους φοιτητές της αρχαίας Εγγύς Ανατολής ως ο Αιγύπιος φαράώ που χρησιμοποίησε πρώτος τον όρο «Ισραήλ» σε μία επιγραφή που χρονολογείται το ίδιο έτος (1207 π.Χ.). Η επιγραφή αυτή είναι η παλαιότερη αναφορά του ονόματος *Ισραήλ* εκτός της Παλαιάς Διαθήκης. Στη φαραωνική επιγραφή το όνομα –γραμμένο με ένα ειδικό σύμβολο που υποδηλώνει ότι πρόκειται μάλλον για λαό και όχι για τόπο– εμφανίζεται σε μία σύντομη περιγραφή μίας εκστρατείας στην περιοχή της Χαναάν, όπου ζούσε ο λαός τον οποίο ονομάζει «Ισραήλ».¹⁶ Οι προτάσεις αυτές βρίσκονται στα συμφραζόμενα μίας μακράς επιγραφής, που κατά τα άλλα αναφέρεται στις συνεχιζόμενες μάχες του Μερνεφθά με τους Λίβυους, οι οποίοι ζούσαν δυτικά της αιγυπτιακής επικράτειας. Οι Λίβυοι και οι Λαοί της Θάλασσας ήταν αυτοί που απασχόλησαν περισσότερο τον Μερνεφθά εκείνο το έτος παρά οι Ισραηλίτες.

Για παράδειγμα, ένα κείμενο που βρέθηκε στην περιοχή της Ηλιούπολης και τοποθετείται στο «Έτος πέντε, δεύτερο μήνα της τρίτης εποχής (δέκατο μήνα)» μας λέει ότι «ο άθλιος αρχηγός της Λιβύης εισέβαλε [με] τους Σεκελές και κάθε ξένη χώρα που είναι μαζί του, για να παραβιάσει τα σύνορα της Αιγύπτου».¹⁷ Η ίδια φρασεολογία επαναλαμβάνεται σε μία άλλη επιγραφή, γνωστή ως η «Στήλη του Καΐρου».¹⁸

Σε μία πιο μεγάλη επιγραφή που βρέθηκε στο Καρνάκ (σημερινό Λούξορ) μας δίδονται περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με αυτό το παλαιότερο κύμα εισβολών από τους Λαούς της Θάλασσας. Περιλαμβάνονται τα ονόματα των μεμονωμένων ομάδων:

[Έναρξη της νίκης που κατήγαγε η Υψηλότητά Του στη γη της Λιβύης] Εκβές, Τερές, Λούκκα, Σαρντάνα, Σεκελές, Βόρειοι προερχόμενοι από όλες τις χώρες... την τρίτη εποχή, λέγοντας: ο άθλιος αρχηγός της Λιβύης που εξέπεσε από το αξίωμά του... επέδραμε στη χώρα της Τεχένου με τους τοξότες του – Σαρντάνα, Σεκελές, Εκβές, Λούκκα, Τερές, παίρνοντας το καλύτερο δυνατό από κάθε πολεμική, από κάθε άνθρωπο του πολέμου της χώρας του...

Λίστα αιχμαλώτων που μεταφέρθηκαν από τη χώρα αυτή της Λιβύης και τις χώρες που αυτός έφερε μαζί του...

Σαρντάνα, Σεκελές, Εκβές από τις χώρες της θάλασσας, που δεν είχαν ακροβυστία:

Σεκελές 222 άντρες

Μας κάνουν 250 χέρια

Τερές 742 άντρες

Μας κάνουν 790 χέρια

Σαρντάνα –

[Μας κάνουν] –

[Εκ]βές που δεν είχαν ακροβυστία, φονευθέντες, των οποίων τα χέρια μεταφέρθηκαν (διότι) δεν είχαν [ακροβυστία] –

Σεκελές και Τερές που ήρθαν ως εχθροί της Λιβύης –

Κεχέκ και Λίβυοι, που μεταφέρθηκαν ως ζωντανοί φυλακισμένοι 218 άντρες.¹⁹

Μερικά πράγματα είναι σαφή σε αυτή την επιγραφή. Πρώτον, υπάρχουν πέντε ομάδες, και όχι έξι, που αποτέλεσαν αυτό το παλαιότερο κύμα των Λαών της Θάλασσας: οι Σαρντάνα (ή Σερντέν), οι Σεκελές, οι Εκβές, οι Λούκκα και οι Τερές. Οι Σαρντάνα και οι Σεκελές συμμετέχουν τόσο στην εισβολή αυτή όσο και στην κατοπινή επί Ραμσή Γ', αλλά οι άλλες τρεις ομάδες είναι διαφορετικές. Δεύτερον, οι Σαρντάνα, οι Σεκελές και οι Εκβές κατονομάζονται ειδικά ότι προέρχονται «από τις χώρες της θάλασσας», ενώ οι πέντε ομάδες περιγράφονται όλες μαζί ως «Βόρειοι προερχόμενοι από όλες τις χώρες». Αυτό δε θα πρέπει να μας εκπλήσσει, καθώς οι περισσότερες χώρες με τις οποίες το Νέο Βασίλειο των Αιγυπτίων ήταν σε επαφή (εκτός από τη Νουβία και τη Λιβύη) βρίσκονταν βόρεια της Αιγύπτου. Ο προσδιορισμός των Σαρντάνα και των Σεκελές ως «χωρών της θάλασσας» ενισχύει την υπόθεση ότι μπορεί να συνδέονται με τη Σαρδηνία και τη Σικελία αντίστοιχα.

Η περιγραφή των Εκβές ως προερχόμενων «από τις χώρες της θάλασσας» οδήγησε κάποιους μελετητές να υποθέσουν ότι πρόκειται για τους ομηρικούς Αχαιούς, δηλαδή τους Μυκηναίους της ηπειρωτικής Ελλάδας της Εποχής του Χαλκού, τους οποίους ο Ραμσής Γ' πιθανόν κατονομάζει ως Ντανούνα στις επιγραφές του για τους Λαούς της Θάλασσας δύο δεκαετίες αργότερα. Ως προς τα δύο τελευταία ονόματα, οι μελετητές γενικά δέχονται τους Λούκκα ως μία αναφορά σε λαούς της νο-

τιοδυτικής Τουρκίας, στην περιοχή που αργότερα, κατά την κλασική εποχή, έγινε γνωστή με το όνομα Λυκία. Η καταγωγή των Τερές είναι αβέβαιη, αλλά μπορεί να συνδέονται με τους Ετρούσκους στην Ιταλία.²⁰

Μόνο ελάχιστα παραπάνω μας λένε οι επιγραφές και δεν μπορούμε να έχουμε παρά μία πολύ γενική ιδέα πού έλαβε χώρα η μάχη των μαχών. Ο Μερνεφθά λέει μόνο ότι η νίκη επετεύχθη «στη γη της Λιβύης», την οποία αργότερα κατονομάζει ως τη «χώρα της Τεχένου». Παρ' όλα αυτά, ο Μερνεφθά ισχυρίζεται ξεκάθαρα ότι νίκησε, καθώς παραθέτει τον κατάλογο των εχθρών πολεμιστών που σκοτώθηκαν ή συνελήφθησαν, άντρες και «χέρια». Η γενική πρακτική της εποχής ήταν να κόβεται το χέρι του νεκρού εχθρού και να μεταφέρεται πίσω στην πατρίδα ως απόδειξη, ώστε να αναγνωριστεί και να ανταμειφθεί έτσι ο πολεμιστής για τον φόνο. Μακάβρια απόδειξη αυτής της πρακτικής αποτελεί, από την περίοδο των Υξώς στην Αίγυπτο, περίπου τετρακόσια χρόνια πριν από την εποχή του Μερνεφθά, το εύρημα δεκαέξι θαμμένων δεξιών χειριών σε τέσσερις λάγκκους στο παλάτι των Υξώς στην Άβαρι, στο δέλτα του Νείλου.²¹ Σε κάθε περίπτωση, δε γνωρίζουμε εάν όλοι οι Λαοί της Θάλασσας εξολοθρεύτηκαν ή αν κάποιοι επιβίωσαν, αλλά μπορούμε πιθανόν να υποθέσουμε ότι ισχύει το δεύτερο, καθώς κάποιες ομάδες επέστρεψαν κατά τη δεύτερη εισβολή τριάντα χρόνια αργότερα.

* * *

Το 1177 π.Χ., όπως προηγουμένως το 1207 π.Χ., οι Αιγύπτιοι νίκησαν. Οι Λαοί της Θάλασσας δεν επέστρεψαν δεύτερη φορά στην Αίγυπτο. Ο Ραμσής καυχήθηκε ότι ο εχθρός «ανατράπηκε και συνετρίβη εκεί που βρισκόταν». «Οι καρδιές τους», γράφει, «ξεριζώθηκαν· η ψυχή τους πέταξε μακριά. Τα όπλα τους σκορπίστηκαν στη θάλασσα».²² Παρ' όλα αυτά, ήταν μία πύρρειος νίκη. Παρότι η Αίγυπτος επί Ραμσή Γ' ήταν η μόνη μεγάλη δύναμη που αντιστάθηκε επιτυχώς στη σφοδρή επίθεση των Λαών της Θάλασσας, το Νέο Βασίλειο της Αιγύπτου από τότε δεν ήταν ποτέ το ίδιο, λόγω των άλλων προβλημάτων που αντιμετώπισε ολόκληρη η περιοχή της Μεσογείου κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, όπως θα δούμε πιο κάτω. Οι φαράω που διαδέχτηκαν τον Ραμσή Γ' για το υπόλοιπο της 2ης χιλιετίας π.Χ. αρκέστηκαν να κυβερνούν μία χώρα με πολύ λιγότερη επιρροή και δύναμη. Η Αίγυπτος έγινε μία αυτοκρατορία δεύτερης τάξης, μία απλή σκιά αυτού που είχε υπάρξει. Δεν

επρόκειτο να φτάσει ξανά σε άνθηση που να θυμίζει την παλαιότερη υπεροχή της, παρά μόνο επί του φαραώ Σωσένκ, ενός Λίβου που ίδρυσε την 22η Δυναστεία περίπου το 945 π.Χ. – και ο οποίος πιθανόν ταυτίζεται με τον φαραώ Σισάχ της Παλαιάς Διαθήκης.²³

Πέρα από την Αίγυπτο, σχεδόν όλες οι άλλες χώρες και δυνάμεις της 2ης χιλιετίας π.Χ. στο Αιγαίο και στην Εγγύς Ανατολή –αυτές που βρίσκονταν στο προσκήνιο κατά τη χρυσή περίοδο που ονομάζουμε σήμερα Ύστερη Εποχή του Χαλκού– παρήκμασαν και εξαφανίστηκαν, είτε αμέσως ή σε λιγότερο από έναν αιώνα. Στο τέλος, ήταν σαν ο ίδιος ο πολιτισμός να σβήστηκε από το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής αυτής. Πολλά, αν όχι όλα τα επιτεύγματα των προηγούμενων αιώνων εξαφανίστηκαν σε τεράστιες εκτάσεις, από την Ελλάδα μέχρι τη Μεσοποταμία. Μία νέα μεταβατική εποχή ξεκίνησε: μία εποχή που θα διαρκούσε τουλάχιστον έναν αιώνα και ίσως σε πολλές περιοχές μέχρι και τρεις.

Αναμφίβολα κυριάρχησε ο τρόμος σε ολόκληρη την επικράτεια κατά τις τελευταίες μέρες αυτών των βασιλείων. Ένα συγκεκριμένο παράδειγμα μπορούμε να δούμε σε μία πήλινη πινακίδα, όπου αναγράφεται η επιστολή του βασιλιά της Ουγκαρίτ στη βόρεια Συρία και απευθύνεται στον ανώτερο του βασιλιά της Κύπρου:

Πατέρα μου, τώρα τα πλοία του εχθρού έχουν φτάσει. Έχουν ανάψει φωτιές στις πόλεις μου και κατέστρεψαν τη γη μου. Δε γνωρίζει ο πατέρας μου ότι όλο το πεζικό και [τα άρματά] μου έχουν σταθμεύσει στη Χάττι και όλα μου τα πλοία έχουν αγκυροβολήσει στη Λούκκα; Δεν έχουν επιστρέψει ακόμα, κι έτσι η χώρα μου εκμηδενίστηκε. Ας λάβει ο πατέρας μου γνώση της κατάστασης. Τώρα τα επτά πλοία του εχθρού που πλησίασαν μας έχουν κάνει μεγάλη ζημιά. Τώρα, αν εμφανιστούν άλλα πλοία του εχθρού, στείλε μου μία αναφορά για να ξέρω.²⁴

Υπάρχουν κάποιες διαφωνίες για το εάν η πινακίδα έφτασε ποτέ στον παραλήπτη για τον οποίο προοριζόταν στην Κύπρο. Οι πρώτοι ανασκαφείς που βρήκαν την πινακίδα σκέφτηκαν ότι ίσως η επιστολή να μην εστάλη ποτέ. Αναφέρθηκε αρχικά ότι βρέθηκε σε ένα καμίνι, μαζί με άλλες, περισσότερες από εβδομήντα πινακίδες, όπου καταπώς φαίνεται τοποθετήθηκαν για να ψηθούν – ο καλύτερος τρόπος για να επιβιώσει η πινακίδα κατά το ταξίδι της στην Κύπρο.²⁵ Αυτοί οι ανασκαφείς και άλλοι μελετητές στην αρχή θεώρησαν ότι τα εχθρικά πλοία είχαν επιστρέψει και λεηλάτησαν την πόλη πριν το επείγον αίτημα για

βοήθεια αποσταλεί. Αυτή είναι η ιστορία που από τότε επαναλήφθηκε σε συγγράμματα για μία γενιά φοιτητών, αλλά τώρα οι ερευνητές απέδειξαν ότι η πινακίδα δε βρέθηκε σε καμίνι και, όπως θα δούμε, ένα αντίγραφο της επιστολής εστάλη τελικά στην Κύπρο.

* * *

Υπήρχε μία τάση από την πλευρά παλαιότερων μελετητών να αποδίδεται κάθε καταστροφή αυτής της περιόδου στους Λαούς της Θάλασσας.²⁶ Παρ' όλα αυτά, μπορεί να είναι υπερβολικό να ρίξουμε εξ ολοκλήρου πάνω τους την κατηγορία για το τέλος της Εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο και στην ανατολική Μεσόγειο. Μάλλον τους προσδίδουμε μεγαλύτερη αναγνώριση απ' ό,τι αξίζουν, καθώς δεν υπάρχουν σαφείς αποδείξεις, πέρα από τα αιγυπτιακά κείμενα και τις επιγραφές, οι οποίες μας δίνουν αντικρουόμενες πληροφορίες. Έφτασαν οι Λαοί της Θάλασσας στην Εγγύς Ανατολή ως ένας σχετικά οργανωμένος στρατός, όπως αυτός της πιο πειθαρχημένης Σταυροφορίας, που ήταν αφοσιωμένος στην κατάκτηση των Αγίων Τόπων κατά τον Μεσαίωνα; Ήταν μία ομάδα λαφυραγωγών με χαλαρή ή κακή οργάνωση, όπως οι Βίκινγκς μίας κατοπινής εποχής; Ή μήπως ήταν πρόσφυγες που έφυγαν για να γλιτώσουν από μία καταστροφή ψάχνοντας νέα εδάφη; Διότι, από όλα αυτά που ξέρουμε, η αλήθεια θα μπορούσε να είναι ένας συνδυασμός όλων αυτών ή και τίποτε από τα παραπάνω.

Ο πλούτος των νέων διαθέσιμων δεδομένων κατά τις τελευταίες δεκαετίες πρέπει τώρα να μπει στην εξίσωση.²⁷ Δεν είμαστε πλέον βέβαιοι ότι όλες οι περιοχές με ευρήματα που δείχνουν κάποια καταστροφή ισοπεδώθηκαν από τους Λαούς της Θάλασσας. Από τα αρχαιολογικά ευρήματα μπορούμε να πούμε ότι μία περιοχή καταστράφηκε, αλλά δεν μπορούμε πάντα να πούμε από τι ή από ποιον. Επιπλέον, οι περιοχές δεν καταστράφηκαν όλες ταυτόχρονα ή απαραίτητα εντός της ίδιας δεκαετίας. Όπως θα δούμε, ο συνολικός τους θάνατος καλύπτει μερικές δεκαετίες και ίσως μέχρι και έναν αιώνα.

Εξάλλου, ενώ δε γνωρίζουμε με βεβαιότητα την αιτία ή όλες τις αιτίες της κατάρρευσης της Εποχής του Χαλκού στην Ελλάδα, την Αίγυπτο και την Εγγύς Ανατολή, το σύνολο των σύγχρονων στοιχείων δείχνει ότι μάλλον δε θα πρέπει να κατηγορούμε γι' αυτή μόνο τους Λαούς της Θάλασσας. Φαίνεται πλέον πιθανό ότι υπήρξαν εξίσου θύματα και επιδρομείς κατά την κατάρρευση των πολιτισμών.²⁸ Μία υπόθεση προ-

τείνει ότι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους εξαιτίας μίας σειράς ατυχών γεγονότων και μετανάστευσαν προς τα ανατολικά, όπου συγκρούστηκαν με βασιλεια και αυτοκρατορίες που βρίσκονταν ήδη σε παρακμή. Είναι επίσης αρκετά πιθανό να κατάφεραν να επιτεθούν και τελικά να κυριεύσουν πολλά από τα βασίλεια της περιοχής, ακριβώς επειδή οι μοναρχίες αυτές είχαν ήδη παρακμάσει και αποδυναμωθεί. Στο πλαίσιο αυτό, οι Λαοί της Θάλασσας θα μπορούσαν ίσως να θεωρηθούν απλώς καιροσκόποι, όπως τους ονομάζει ένας μελετητής, και μπορεί να εγκαταστάθηκαν στην Εγγύς Ανατολή πολύ πιο ειρηνικά από ό,τι πιστευόταν παλαιότερα. Θα εξετάσουμε αυτά τα ενδεχόμενα με περισσότερες λεπτομέρειες παρακάτω.

Παρ' όλα αυτά, για δεκαετίες ακαδημαϊκής έρευνας, οι Λαοί της Θάλασσας υπήρξαν ένας βολικός αποδιοπομπαίος τράγος, αφού τους αποδόθηκε η ευθύνη για μία κατάσταση η οποία ίσως ήταν πολύ πιο πολύπλοκη και όχι δικό τους έργο. Το ρεύμα τώρα αλλάζει, αφού αρκετοί μελετητές κατέδειξαν πρόσφατα ότι η «ιστορία» του ολέθριου κύματος αδικαιολόγητης καταστροφής ή/και της μετανάστευσης των Λαών της Θάλασσας είχε δημιουργηθεί από μελετητές όπως ο Gaston Maspero, διάσημος Γάλλος αιγυπτιολόγος, αρκετά παλιά, κατά τις δεκαετίες 1860 και 1870, και εδραιώθηκε το 1901. Παρ' όλα αυτά, ήταν μία θεωρία η οποία βασίστηκε μόνο πάνω στα στοιχεία των επιγραφών, αρκετά πριν κάποια από τις κατεστραμμένες τοποθεσίες ανασκαφεί πραγματικά. Στην πραγματικότητα, ακόμα και αυτοί οι μελετητές που ακολούθησαν την καθοδήγηση του Maspero διχάστηκαν αναφορικά με την κατεύθυνση που ακολούθησαν οι Λαοί της Θάλασσας, καθώς κάποιοι θεώρησαν ότι κατέληξαν στη δυτική Μεσόγειο αφού ηττήθηκαν από τους Αιγύπτιους, αντί να ξεκινήσουν από εκεί.²⁹

Στο βιβλίο αυτό θεωρούμε ότι, όπως θα δούμε πιο κάτω, οι Λαοί της Θάλασσας μπορεί πράγματι να ευθύνονται για κάποιες από τις καταστροφές που έλαβαν χώρα στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού, αλλά είναι πολύ πιθανότερο μία αλληλουχία γεγονότων, ανθρωπινων και φυσικών –που περιλαμβάνουν κλιματική αλλαγή και ξηρασία, σεισμικές καταστροφές γνωστές ως «σεισμικές καταιγίδες», εσωτερικές εξεγέρσεις και «συστημική κατάρρευση»–, να δημιούργησαν μία «τέλεια καταιγίδα» που σήμανε το τέλος αυτής της εποχής. Για να κατανοήσουμε όμως το τεράστιο μέγεθος των γεγονότων που συνέβησαν γύρω στο 1177 π.Χ., πρέπει να ξεκινήσουμε τρεις αιώνες νωρίτερα.

Το 1177 π.Χ. ομάδες επιδρομέων, γνωστές με το όνομα «Λαοί της Θάλασσας», εισέβαλαν στην Αίγυπτο. Ο στρατός και το ναυτικό του φαραώ κατάφεραν να τους νικήσουν, όμως η νίκη αυτή εξασθένησε τόσο πολύ την Αίγυπτο, ώστε σύντομα περιέπεσε σε παρακμή, όπως και οι περισσότεροι γειτονικοί πολιτισμοί. Ύστερα από αιώνες μεγαλείου, οι πολιτισμένοι λαοί της Εποχής του Χαλκού γνώρισαν ένα απότομο και κατακλυσμιαίο τέλος. Πολλά βασίλεια έπεσαν σαν ντόμινο στη διάρκεια μόλις λίγων δεκαετιών. Εξαφανίστηκαν οι Μινωίτες και οι Μυκηναίοι. Χάθηκαν οι Τρώες, οι Χετταίοι και οι Βαβυλώνιοι. Η ακμάζουσα οικονομία και οι θαυμαστοί πολιτισμοί, που βρίσκονταν στο απόγειό τους στα τέλη της 2ης χιλιετίας π.Χ. και εκτείνονταν από την Ελλάδα μέχρι την Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία, ξαφνικά εξαφανίστηκαν, μαζί με τα συστήματα γραφής, την τεχνολογία και τη μνημειώδη αρχιτεκτονική τους. Όμως, οι Λαοί της Θάλασσας δε θα μπορούσαν από μόνοι τους να προκαλέσουν τέτοια εκτεταμένη κατάρρευση. Τι συνέβη στην πραγματικότητα;

Ο συγγραφέας σκιαγραφεί ένα λεπτομερές πανόραμα των αυτοκρατοριών και των παγκοσμιοποιημένων λαών της Ύστερης Εποχής του Χαλκού και δείχνει ότι, ακριβώς λόγω της αλληλεξάρτησής τους, επισπεύστηκε η δραματική τους κατάρρευση και εισήλθαν έτσι σε μια σκοτεινή εποχή, η οποία διήρκεσε αιώνες. Το 1177 π.Χ. – ΟΤΑΝ ΚΑΤΕΡΡΕΥΣΕ Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ρίχνει νέο φως στις πολύπλοκες σχέσεις που ευνόησαν την άνοδο και τελικά οδήγησαν στην καταστροφή τους προηγμένους πολιτισμούς της Ύστερης Εποχής του Χαλκού – ενώ προετοίμασαν το έδαφος για την ανάδειξη της κλασικής εποχής στην Ελλάδα.

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ

www.psichogios.gr

ISBN: 978-618-01-2715-7

9 786180 127157

ΚΩΔ. ΜΗΧ. ΣΗΣ. 20420

Γ Ι Α Α Ν Α Γ Ν Ω Σ Τ Ε Σ Μ Ε Α Π Α Ι Τ Η Σ Ε Ι Σ